

FILOLÓGIA

BERTHOLD MORVA HERCEG AVAGY AZ ELSŐ ÚJABBKORI BÁNK-TRAGÉDIA

(1794)

Amikor Károly Róbert udvari krónikása a meráni herceg és Bánk bán, nádorispán feleségének szerelmi históriáját a *Gesta Ungarorum*-ba belecsempészte, álmában sem gondolta volna, hogy a nemzetközi mesekincs egy halhatatlan darabját vetette papírra. A jámbor szerzetesnek, a ferences rend magyarországi provinciálisának nem is ilyesmi állott szándékában: az „események” feletti felháborodásának kifejezése nyújtott módot arra, hogy Károllyal és udvarával éreztesse a saját és a magyar közvélemény döbbenetét a Zách-család kiirtása miatt.¹

A *Gesta* szövege röviden, de az erkölcsi ítélet súlyával mond el egy udvari botrányt. Csak egy jótollú feldolgozó kellett hozzá, hogy kellőképpen kiszíneze, általános érdeklődést keltsen az olvasókban. Ez az író el is érkezett abban a pillanatban, amikor az egyházi irodalmat a renaissance szórakoztató iránya váltotta fel: Bonfini, Mátyás király életrajzírója és udvari historikusa adta át a történetet Európa irodalmi köztudatának. 1543-ban latinul, 1545-ben németül jelent meg a *Rerum Ungaricarum Decades tres*, s már néhány év múlva megindult a németnyelvű interpretációk hosszú sora, köztük nem kisebb író mint Hans Sachs tollából.² Feldolgozta az angol G. Lillo (1693–1739) is.

¹ Horváth János: *Árpád kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. 1954. 256., 267. Mályusz Elemér: *Az V. István kori Gesta*. 1971. 113.

² Bonfini: Bonfinius, Marcus Antonius: *Rerum Ungaricarum Decades tres*. Basiliae, 1543. – Trostler József: *A Bánk bán német tárgy történe-*

Hosszú ideig ő maradt azonban az egyetlen, aki színpadra alkalmazta Jeruzsálemi András udvarának viselt dolgait. S amikor a 18–19. sz. fordulóján a téma ismét elindul irodalmi ihlető útjára, nem Bonfini nyomán, nem a sok német feldolgozó, de még csak a méltóságteljes, komoly historiográfusok, Pray, vagy Katona befolyására sem³ éled fel. hanem egy francia novelláskötet hatására. D'Ussieux 1775-ben napvilágot látott *Décameron François* c. műve első kötetében újítja fel a hajdani krónikás meséjét; munkájának németnyelvű legális és kalózkiadásai a könyvpiacra megint számos középeurópai feldolgozást hoznak létre, „Bertold herceg”-től Katona József-ig Grillparzerig.⁴

D'Ussieux, a Lajosok gáláns udvarához szokott francia, korban, időben, szellemben nagyon távol állott a krónikáirótól. Sem a történeti nevek, sem az események pontos sorrendje nem érdekelték. Számára a téma nem jelentett mást, mint „egy fejezetet a szenvedélyek történetéből”, amint ezt egy ügyes német kalózkíadó műve címéül is adta. A mese drámai, mondhatnánk, teátrális, és mégis hosszú évek kellettek, amíg az első színpadi feldolgozás – első nemcsak nálunk, de tudomásunk szerint az egész Habsburg monarchiában is – megjelent a magyar cenzúrahivatal előtt.

1794 viharos évében kapta kezébe Riethaller Mátyás volt jezsuita tanár, első cenzor (censor primarius) a „Berthold Prinz von Mähren, oder Edelmuth macht den Fürsten gross,

téhez. Egyet. Philológiai Közöny, 1917. 272., 355., 553., 601. – Heinrich Gusztáv: *A Bánk bán-regény*. Budapesti Szemle, 1901. 283–288.

³ Pray György: *Annales Regum Hungariae*, I–V. k. Viennae, 1763–1770. – Katona István: *Historia critica regni Hungariae stirpis Arpadianae*, I–VIII., Pestini, Budae, 1788–1793.

⁴ D'Ussieux: *Trostler*, op. cit. 602–603., Heinrich op. cit. 283–284. – Grillparzer Bánk bán-képével foglalkozott az 1975-i *Grillparzerforum Forchtenstein* (Eisenstadt, 1976.) előadásai között Dr. Hilde Haider-Pregler (39–56.)

eine ungarische Tragödie in 5 Aufzügen” címet viselő kéziratot.

A cenzúrahivatal Magyarországon a Helytartótanács alá beosztott szerv volt. A kezdetben két, majd nyolc-tíz nagyműveltségű könyvbíráló csak véleményt terjesztett a Htt illetékei elé, a döntés joga azoké volt. (Egy magyar cenzornak szóban és írásban legalább öt nyelvet kellett tudnia: latinul, németül, magyarul, franciául és a hazai szláv nyelvek egyikén, azonkívül ismernie kellett az uralkodó szellemi áramlatokat. Ezért évtizedeken keresztül csak egyházi férfiak jöhettek szóba ez állások betöltésénél: világiak nem rendelkeztek a műveltség ilyen fokával.⁵)

A dráma címe: *morva herceg*, lehetett az oka, hogy az elmúlt majd kétszáz év alatt senki ezt a cenzori aktát fel nem lapozta. Pedig itt fekszik az első újabbkori Bánk-feldolgozás, sajnos, nem teljes kéziratában, csak Riethaller bő ismertető szövege és egy-két idézete őrzi nyomait. A szerző maga is megfejtendő talány: monogramja I. E.⁶

1794. nov. 9-én Riethaller betérjesztette jelentését. A hódolatteljes bevezető sorok után – a Htt elnöke Sándor Lipót főherceg-nádor volt – elmondta a színmű tartalmát.

I. felvonás. II. Endre magyar király, mielőtt hadait a Szentföldre vezetné, gyengéd búcsút vesz feleségétől, öccsének, Berthold hercegnek pedig, aki felségárulást követett el, kegyelmet ad. Az ország kormányzását Bánk bánra, a nádorra bízta.

II. felvonás. A börtönbüntetésre ítélt herceg nehezen viseli sorsát, öngyilkossággal fenyegetőzik. Bánk tehát megkönyörül rajta és szabadon bocsátja.

⁵ A cenzorokkal szemben támasztott követelmények: Országos Levéltár, Htt., Fond C 60. Dep. Rev. Libr. 1792. Cs. sz. 81., Fons 31. pos. 3., 1793. Cs. sz. 84, Fons 14. pos. 5–10., pályázatok megürcült cenzori állás betöltésére. – Riethaller Mátyás, aki 1792-ben censor primarius-szá lépett elő, 1734-ben született.

⁶ Ld a mellékelt aktákat.

III. felvonás. Az udvarhoz visszatérő Bertholdot nemcsak nővére, a királynő, hanem Bánk nádor felesége, Melinda is örömmel köszönti. Tiszteletére ünnepséget, bálokat rendeznek.

IV. felvonás. A herceget elragadja Melinda szépsége és szerelmét ajánlja neki. A nádor hitvese visszautasítja ezt a közeledést és elhagyja az udvart. Berthold megkéri nővérét, hogy rendelje vissza Melindát, mint udvarhölgyét. A mit sem sejtő királyné enged a kérésnek. A romlott Farkas gróf segítségével a herceg stimulánst ad be Melindának és erőszakot követ el rajta. A haragos fájdalmában örvengő Bánk megöli a királynőt, mert öccse cinkosát látja benne. Majd feleségével együtt elindul a Szentföldre távozott király után, hogy bírói ítéletét meghallgassa.

V. felvonás. Bertholdot megrendíti nővére ártatlan halála; lelkiismerettől furdalva, zarándok ruhában ő is elindul a király után. Útközben megmenti Bánk életét, de jómaga a csetepatéban súlyos sebet kap. A szomorú csapat végre eléri a magyar tábornok táborát. Bánk megvallja bűnét a király előtt. A meráni herceg tanúságot tesz Bánk bán mellett, utána rövidesen belehal sebeibe. Melindát a sok viszontagság megtöri, öngyilkos lesz. A király megbocsát nádorának és újból rábízta az országot.

A cenzor először történeti fenntartásait közölte a Htt-csal. 1. II. Endre feleségét nem Eleonóranak hívták, mint a kézirat mondja, hanem Gertrudisnak. 2. A királyné meggyilkolása nem a szentföldi, hanem a galíciai (halicsi) hadjárat alatt történt. 3. A gyilkosság nem bosszú műve volt, hanem politikai indíttatású.

Ezek mellett voltak azonban Riethallernak súlyosabb kifogásai is. A kézirat 3. lapján, amikor Endre országát a nádorra bízta, így szól: „Er wird (der Bánk) an der schweren Gränze stehen zu bleiben wissen, wo die Gewalt eines Monarchen aufhörte, und der Despotismus anfängt”. A 12. oldalon Berthold, akit a börténélet nagyon megvisel, így kiált fel, „das eiserne Zeppter der Tyranney (der Andreas nämlich!) drückt

mich zu empfindlich”. Ezek a sorok jakobinizmustól büzlenek! A 20. oldalon ismét így zúgolódik a herceg: „Sollte wohl der Gott, den man uns so schrecklich schildert, solte er meinen Tod an mir ahnden wollen? ” A 40. oldalon szerelméről beszél: „Ich liebe ja, steht es mir bey zu lieben! und kann mir es der Him(m)el zum Verbrechen machen –? ” Ezek a sorok a vallás törvényeit sértik. – Helytelen az érzéki vágy festése és nem való színpadra más férfi feleségének megerőszakolása. – A mai világban (1794.!) színpadon bemutatni egy királynő megöletését, elítélésre méltó írói fogás, még inkább e szavak: „. . . was liegt daran? eine Königin mehr oder weniger in der Welt. . .”, (73. o.) – A hazai történetírók szerint Berthold meráni herceg kalocsai érsek volt. Ilyen magas egyházi méltóságról ekkora gaztetteket feltételezni – felségárulás, nemi erőszak – képtelenség. A drámaírónak kétségtelenül joga van a történeti valóságtól eltérni, de nem a történelem alapvető igazságaitól, és nem ilyen mértékben. A cenzor a műveit mind a kinyomatástól, mind a színpadról eltiltatná.

A Htt illetékes tanácsa, Püchler József báró helytartótanácsos elnökletével, nov. 11-én tárgyalta a cenzori jelentést. A bizottság tagjai Skerlecz Ferenc helytartótanácsos és Orbán Mihály fogalmazó voltak. Ez utóbbi, fiatal, szabadabban gondolkozó tisztviselő – a helytartótanácsi feljegyzések az ő keze vonásában maradtak fenn – némi változtatás mellett átengedte volna a drámát, a tanács azonban kihuzatta javaslatát és a teljes elutasítás álláspontját tette magáévá. Ilyen értelmű referátum került Haller József gróf, alelnök kezébe nov. 18-án, 23-án pedig maga a nádor is így döntött. 1795. jan. 2-án Kántz József fogalmazó ebben az értelemben küldte ki a végzést.⁷

⁷ A színmű sorsával foglalkozó helytartótanácsi ülés résztvevői: Pichler – helyesen, Wurzbach szerint: Püchler – József báró, helytartótanácsos, mint elnök, Skerlecz Ferenc helytartótanácsos és Orbán Mihály protocollista exhibitorum. Itt azonban talán téved a szakirodalom: Orbán 1800-ban már helytartótanácsi titkár, így néhány éven belül két

S evvel az első újabbkori *Bánk bán*-tragédia eltűnt az irodalomtörténet s a föld színéről. Irodalmunkat aligha érte vele fájdalmas veszteség, mégis vannak olyan vonatkozásai, amelyek jellemzőek a mese alakulására s mintegy átmenetet jelentenek a Katona és Grillparzer-féle koncepció között. Berthold sokkal jelentősebb egyéniség, démonibb, mint Katona Ottója, és Bánk majd olyan hű szolgája királyi urának, mint Grillparzer tragédiájában; a királyné ártatlan a Melinda elleni cselszövésben, mint Katonánál, nemzeti jellemvonások pedig éppúgy hiányoznak itt, mint az – idegen – osztrák zseninél.

Riethaller véleménye egyrészt saját gyakorlati tapasztalatain nyugodott, részint meggyőződésén. A Hägelin-féle cenzúra-rendelet még nem volt érvényben, 1795-ben lépett csak jogerőre, hogy eleve kizárjon minden ilyesféle témát.⁸ Egy jezsuita professzor aligha sorolható ugyan a „haladó szellemű értelmiség” soraiba, mégse feledjük el, hogy már a józsefi időkben is cenzor volt, amikor a gondolatszabadság gyakran érvényesült, s azt sem, hogy évtizedek óta élt rendházon kívül. Aligha tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy a hajdani természettudós – építész, matematikát és fizikát adott elő – jozefinista, ill. pietista volt. Ismerve az egykorú közgondolkodást, sem korlátoznak, sem rosszhiszeműnek nem kell tartanunk.

Mi történt azonban az elutasított kézirattal?

Az engedélyezett művek, hivatali folyószámmal és pecséttel ellátva, visszakérültek szerzőikhez, vagy a színházhoz. Igen kevés, nem engedélyezett kézirat ma is a helytartótanácsi iratok közt fekszik. A többség azonban valószínűleg ugyanúgy

hivatali fokot kellett volna előrelépnie, ami nem volt szokásban. Valószínű, hogy 1794-ben már fogalmazó lehetett. Az aktán szereplő többi ellenjegyző: Haller József gróf helytartótanácsos, a Htt alelnöke, és Sándor Lipót főherceg-nádor. (Ember Győző: *A m. kir. htt ügyintézésének története 1724–1848*. Bp., 1940. 199–217.)

⁸ Glossy, Karl: *Zur Geschichte der Wiener Theaterzensur*, Jahrbuch der Grillparzergesellschaft, VII. Jahrgg., Wien, 1897. Hägelinről és a rendeletről: 226. skk.

visszajutott beküldőjéhez, mint szerencsésebb társai, mások a közel kétszáz év raktárrendezéseinek eshettek áldozatául. Egykettő véletlenül a tanácsstagok iratai közé is keveredhetett. 1794 novemberében a tanácselnök Püchler báró volt, aki néhány év múlva a Kancelláriához került és elköltözött Budáról. Halála után örököse fia, egyben a család utolsó sarja, Benedek báró lett, a bécsi jótársaság arszlánja, aki az örökséget néhány év alatt az utolsó garasig elverte. Megmaradt azonban továbbra is a bécskülvárosi színházak büvkörében, s időről időre gyenge darabokkal boldogította őket.⁹ Számos ezek közül nyomtatásban is megjelent, mások nem. Ezek közé tartozik a *Willitantz* c. is. Német kézírata ma már hazai gyűjteményeinkben sem található, maradt azonban művének magyar fordítása. *A' Villitáncz, vagy az árnyék-jegyesek, regényes nemzeti színjáték 5 felvonásban s egy előjátékkal, melynek címe: a' palesztinai út.* Kiss János színész fordításában, Parázsóné jutalomjátékaként 1834. júl. 4-én a Várszínházban került bemutatásra.¹⁰ Sok dicsőséget nem hozott eredeti forrására, csúfosan megbukott.¹¹

A *Prinz Berthold* valószínű szerzője azonban, ha az ekkor még nem nagyon gazdag magyar irodalomban monogramma után keresünk, minden egyéb volt, mint tékozló főnemesi léhűtő. I. E. – Ioannes Endrődy (1756–1824.), piarista szerze-

⁹ Wurzbach, Dr. Constant von: *Biographisches Lexikon der Kaiserthums Oesterreich*, 24. Theil, Wien, 1872. 54–55.: *Benedikt Freiherr von Püchler* (1797. Wien–1842. e. da.): „... Die öffentliche Meinung fällt damals ein hartes Urtheil über den Menschen wie über den Schriftsteller und dieses ist später nicht wiederrufen, nicht gemildert worden. Er war der letzte seiner in allen Zweigen ausgestorbenen Familie.” – Magyarországon Püchler, legalábbis a húszas években, még nem volt közmegevetés tárgya. Litografált arcképét, más híres emberekével együtt, megvételre kínálták. Ld. O. L., Htt. Fond C 60. Dep. Rev. Libr. 1824. Cs. sz. 228. Fons 3. pos. 4.

¹⁰ OSzK Színháztörténeti Tára, NSz V 26.

¹¹ Honművész, 1834. 53. sz. 421., 55. sz. 437.

tes, író, a magyar játékszín lelkes és segítőkész támogatója, majd tábori lelkész, főúri nevelő és piarista házfőnök, egyike volt azoknak az érdeemes egyházi férfiaknak, akik a nemzeti megújulás korában Magyarországon éppen úgy, mint a csehek-nél (Dobrovsky!) az irodalomért, a kulturális előrehaladásért önzetlenül és sokat tettek.

A köznemesi családból származó Endrődy 1773-ban lépett a rendbe, s majdnem az egész országot bajárta tanulóévei során. Nagykanizsán és Kolozsvárott, Kalocsán és Gyulafehérváron – itt szentelték pappá –, Nyitrán, Egerben, Kassán – nevelőként annál a Csáky családnál, amelynek egy későbbi sarja a színpártoló, lapszerkesztő „Theodor” –, majd tanárként Temesvárott és Pesten működött.^{1 2}

Ugyanabban az évben, amikor a pesti gimnáziumban a magyar nyelv tanítását vette át, kezdődött meg Pest-Budán a hivatásos magyar színjátszás. A színészek inkább tehetségesek, mint gyakorlottak vagy fegyelmezettek voltak, a közönség azonban hálásnak bizonyult, szorgalmasan látogatta az előadásokat. (Éppen országgyűlés volt a városban.) A későbbi zavarokból még semmi sem látszott, egy nehézség azonban már felmerült: nem volt elég magyar nyelvű színmű. Az egész magyar írógárda, Kassától Debrecenen át Pest-Budáig és a dunántúli kisvárosokig lázas műfordítási munkába fogott, hogy a külföldi klaszikusok (és irodalmi mesteremberek) mielőbb megszólalhassanak a magyar színpadon. Molière és Voltaire, Shakespeare (Schröder és Weisse adaptálásában), Lessing, Schiller . . . Stephanie, Soden gróf és Kotzebue követték egymást.

^{1 2}V. ö. Színnyei: *Magyar Írók*, II., Bp. 1893. 1302–1305. – Duda János: *Endrődy Jánosról*, Bp. 1892. – Perényi József: *Endrődy János életrajza*, Nagykanizsa, 1899. – Endrődy 1820-ban budai cenzori (censor secundarius) állásért folyamodva, pontos önéletrajzot mellékelte kérésvényéhez. Ld. O. L. Htt, Fond C 60. Dep. Rev. Libr. 1820. Cs. sz. 121. Fons 34. pos. 1.

Endrődy nemcsak egy Dugonics-mű színpadra alkalmazásával vette ki a részét a munkából, hanem összefogta a fordítókat és a legjobb műveket négykötetes sorozatban kiadta. (1792–93.: *A Magyar Játék Szín I–IV.*) Előszóként a hazai színjátszásért folytatott küzdelem történetét vázolta fel; hiteles adataival, okmányidézeteivel egyben az első magyar színháztörténész nevére is igényt tarthat.¹³

Közben azonban történt valami, amiről életrajzírói – rendtársai – hallgatnak, s a mai kutatás körülményei sem teszik lehetővé a kérdés tisztázását. Valami meggondolatlan politikai kijelentést tett-e Endrődy, vagy a színház körüli foglalatosságai miatt elhanyagolta tanári munkáját, már nem rekonstruálható. Tény, hogy 1793 júniusában egyik napról a másikra elhagyta a rendházat és tábori papként belépett Barco tábornoknak a francia hadszíntérre induló seregébe. Ebben az időben tábornokok, katonák mindennél fontosabbak voltak. Az egyházi előjárók megkeresték Barcot, de a tábornok ragaszkodott a több nyelven is prédikáló, rátermett lelkipásztorhoz. – A katonáskodás közel tizenhárom évig tartott. Endrődy bátor és hasznavehető tábori lelkész volt – és szabad ember. Amíg kötelességét derekasán ellátta, gondolhatott, sőt írhatott, amit jónak látott. A polgári hatóságok keze nem ért el személyéig.

Joggal merülhet fel bennünk a kérdés, miért írt a nemzeti színjátszás lelkes pártfogója, a magyar nyelv tanára németül színművet? (Hogy egyformán jól tudott mindkét nyelven, nem kétséges; a nyelvi ismeretek a soknyelvű Magyarországon hozzátartoztak a rendi neveléshez.) A legkézenfekvőbb magyarázat az volna, hogy a hadseregben főként a német nyelvet használta s így ez állt tudata előterében. Azt is feltehetjük, hogy a fejlettebb német irodalmi nyelvet – a magyar nyelvújítás még el sem kezdődött – tragédiához alkalmasabbnak tar-

¹³ Bayer József: *A nemzeti játékszín története*. Bp. 1887. I. – *Tanulmányok Budapest múltjából*, XI., Bp. 1956. Kelemen László színháza.

totta. Nem lehetetlen, hogy azt képzelte: egy német dráma könnyebben átsiklik a cenzúra rostáján, mint az 1794 őszen már gyanúba keveredett magyarságé. Ebben természetesen nagyot csalódott, ha így hitte: mivel a német irodalmat a művelt olvasók sokkal nagyobb száma értette, mint a magyart, már a Hägelin-féle rendelet előtt is szigorúbb mércével mértek számára.

Még egy feltevést kockáztatunk meg a német nyelvhasználat magyarázatául: Endrődy többekkel a Martinovics-összeesküvés gyanúsítottjai közül ismeretségben, valószínűleg jó barátságban volt (Verseghy!). 1794 nyarán a szövetkezés vezetői körül a háló már összehúzódott, a kevésbé jelentékeny tagok után folyt a nyomozás. Mindannyiuk sorsa a nádor kezében volt. *Edelmuth macht den Fürsten gross*: Alexander Leopold Erzherzog-Palatin ezt németül megérthette volna, ha kezébe veszi a drámát s nem hagyatkozik a revizorátusra, vagy, ha egyáltalán gondolt volna kegyelemre. Endrődy irgalomkérő sóhaja nem jutott el hozzá; hamarosan ő maga is alászállt az árnyak közé, mint az elítélt szerencsétlenek, s halálával pecsételte meg császári bátyja előtt megtorló ítéleteket szorgalmazó tanácsát.¹⁴

A csaknem tizenhárom év nem telt szakadatlan háborúskodásban; Endrődy ezrede olyankor német földön táborozott. E pihenőket a tábori lelkész íráson kívül főként olvasással töltötte, megismerkedett a német filozófiai irodalommal és maga is írt filozófiai munkákat. 1805-ben, közel az ötvenhez, szerelt le: fegyelmezett, kötelességtudó, mélyen hívő férfiként tért vissza rendjébe. Néhány évet ismét nevelőként töltött, majd Nagykarolyban, Szegeden és Kalocsán volt házfőnök. A színházat sohasem szűnt meg a művelődés fontos eszközéül tekinteni, de már csak elméletben foglalkozott problémáival. Kalo-

¹⁴ Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. 1926. 190. skk.

csán halt meg, sírja, a rend elköltözése folytán, már a múlt század végén is ismeretlen volt. Emléke megőrzésére a magyar irodalom- és történettudomány hivatott.

MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR EDIT

MELLÉKLET

OL. – Htt, Fond C 60. Dep. Rev. Libr. 1794. Fasc. 87. Fons 2. Pos. 270–271.

(Országos Levéltár, Helytartótanács, Könyvvizsgálati Osztály.)

Külzet:

25104 s(essio) 7 9^b 794

Revisoratus Libr. Officium Reflexiones suas Contra Tragaediam:
Berthold Prinz v. Mähren depromit.

(Vörös krétával:) ad N. 13071. 794

(Vörös tintával:) 794.

270. Revis. Litr. No 2.

(Vörös krétával:) 25704 or(iginale).

Belül: Serenissime Regie Haereditarie Princeps,
Archidux Austriae et R(egni). H(ungariae). Palatine!
Excelsum Consilium R(egium). L(ocumtenetiale). Hungaricum!
Domine, Domini Benignissime! Gratosissimi!

Oblatam pro Censura Tragaediam sub titulo *Berthold Prinz von Mähren, oder Edelmuth macht den Fürsten gross, ein hung(arisches). Original Trauerspiel in 5 Aufzügen* Serenitati V(est)rae Re(gi)ae, Excelsoque Consilio Re(gi)o humillime praesento, et, antequam reflexiones meas subjiciam, brevem ejusdem synopsis praemitto.

In Actu I. Andreas II. Hungariae Rex ad Expeditionem Hierosolymitanam profecturus antequam valediceret, annuit Reginae precibus et Bertholdo ejusdem fratri crimen perduellionis condonans libertatem impertitur, Banco vero Palatino vires suas in regendo com(m)ittit.

In Actu II. Bertholdo nil horum conscio et prae taedio diuturnae captivitatis veneno se interimere volenti Bancus Palatinus **gratiam vitae** annunciat et liberum e carcere educit.

In Actu III. Adductus ad Aulam Bertholdus a sorore Regina et Banci conjugue Melinda excipitur et post ingentes gaudii et laetitiae significaciones laute habetur.

In Actu IV. Bertholdus pulchritudine et vesano Melindae amore captus nil non agit, ut eandem ad libidinem incitet, cumque reluctantem ac ipsam etiam aulam declinantem experitur, e consilio Comitiss Farkas Reginam orat, ut Melindam ad se revocaret, quo temere a se sollicitatam deprecari possit. Regina nil mali suspicata precibus Fratris sui defert et Melindam revocat. Revocatam tantu(m) abest ut placaret Bertholdus ut novis correptus stimulis iterum sollicitaret cumque nec verbis nec precibus quidquam proficere ea(m) e scena violanter raperet et pudicitiam ejus violaret. Bancus comperta facti atrocitate, pudore et dolore abreptus dum Bertholdum ad necem quaerit, obviam sibi Reginam, sceleris ut putebat complicem, confodit, et una cum Coniuge sua ad Regem, in Asiam properat.

In Actu V. Bertholdus audita Reginae nece novis sceleris furiis agitatus Palatinum insequitur, et peregrino sub habito eundem aggreditur, neque antea ab aggressionem remittit, quam lethaliter sauciaretur. Bancus cum Coniuge sua Castra Ungarorum tenens totius Tragaediae seriem Regi exponit, cumque ab insequente et jam jam morituro Bertholdo veritas narrationis confirmatur, et Reginae innocentia declaratur, Melinda prae doloris vehementia sica pectus transverberat, Bancus vero veniam impetrat et ad continuandum Regimen domum remeare iubetur.

His cum historia patria collatis combinatisque id(em) in genere humillime reflectendu(m) esse censeo. 1° quod Andreae II. Hierosolymitani conjux a Banco occisa Gertrudis, non autem Eleonora, ut M(anuscriptum) refert, fuerit. 2° quod caedes ista non tempore expeditionis Hierosolymitanae sed Gallicianae perpetrata sit. 3° quod causa conjunctionis contra Reginam, adeoque etiam in ejusdem caedem non lenocinium, ut vult auctor, sed potius im(m)odicum in ornando fratre Bertholdo aliisque gentilibus suis studium fuerit.

In particulari sequentia crisis merent(ur):

1° quod expressiones et quidem pag(ina). 3. dum Andreas vicariam potestatem Banco tribuit: *Er wird (der Bank) an den schweren Gränze stehen zu bleiben wissen, wo der Gewalt eines Monarchen aufhört, und der Despotismus anfängt.* item pag(ina). 12. dum Bertholdus de longa captivitate queritur, *das eiserne Zepter der Tyranney* (der Andreas nämlich) *drückt mich zu empfindlich* Jacobinismus oleant, adeoque modernis temporum circumstantiis consentaneae non sint.

2° quod sensa ejusmodi, et quidem pag(ina). 20. dum Bertholdus veneno se interimere parat, *Sollte wohl der Gott, den man uns so schrecklich schildert, sollte er meinem Tod an mir ahnden wollen?* item

dum Idem pag(ina). 40. amorem adulterum fovet, *Ich liebe ja, steht es mir bey zu lieben! und kann mir es der Him(m)el zum Verbrechen machen—?* cum principiis Religionis et morum, regulis componi nequeant.

3° Indecorum est, ut fit pag(ina). 60. et 61. in scena sollicitare alterius Conjugem ad libidinem, eamque fortiter renitentem in illata rapere ad violandam pudicitiam.

4° Hisce temporibus caedes Reginarum in scenam dare uti fit pag(ina). 64, et personae agenti in os (pag(ina). 73.) ingerere: *was liegt daran? eine Königin mehr oder weniger in der Welt prudentiae politicae adversatur.*

5° Testibus patriis Scriptoribus Bertholdus, (ceruzával: pag. 82.) cui ut Fratri tantopere favebat Regina, erat Metropolita Colocensis: num igitur tolerari potest, ut eidem 1° perduellionis crimen, 2do tantus libidinis furor et alieni thalami violatio ab auctore contra fidem historicam affingatur? Certe tametsi Dramaturgis pulter historia(m) verisimiles circumstantias et eventus inopinatos adsciscere liceat, generalis tamen lex est, ut, siquidem datum historicum in scenam dare velint, contra veritatem historiae nihil adoptent.

Et has Reflexiones, num Tragaedia praesens seu a typo a seu a scena removeri, aut ad utrumque admitti debeat, substernendas humillime censui, qui Benignitati et altis gratiis devotus in profunda demissione sum

Serenitatis V(est)rae R(eg)iae
Excelsique Consilii Regii
Budae 7^a 9bris 794 humillimus et obsequent(issimus) ser(vu)s
Math(ias) Rietaller
Cens(or) Libr(or)um R(egius).

Külzet: 25104 in Rev(isoratu) Lbr(or)um).

Humillima Repraesentatio qua mediante obsequentissimum isthoc Re(gi)um L(ocum)t(enentia)le Consilium Reflexiones Revisoratus Libr(or)um Officii Budensis contra Tragaediam *Berthold Prinz von Mähren* adductas humillime substernit, ac (törlés) opinionem suam desuper demisse depromit.

V.R.
Pract.
de 11^a 9br 794
V.

f:

adnectat(ur) Rela(ti)o Revisoratus
 Off(ici)ii in or(iginale)
 Est acclusa

(Vörös tintával:) 794

271. Revis(oratus) Libr(orum) No 2.

or(iginale)

Belül:

Bal hasáb: 25104 Ex Con(silio) de 11^a Nov. 794.

Suae Ma(jes)t(a)ti S(acratissi)mae

18ma demisit Püchler

18 RR(eddit) Haller

23. Exp(edivit) Leopoldus

alul: coll(atum) 24^m Novem 794pur(um) 24 9^{br} Imredimis(sum) 27^m Novem

Jobb hasáb: Budense Revisoratus Officium exhibuit medio demisse advolutae isthic representationis suae relate ad Tragaediam pro Censura eidem oblatam sub titulo: *Berthold Prinz von Mähren, oder Edelmuth macht den Fürsten gross, ein hung(arisches) original Trauerspiel in 5 Aufzügen* obsequentissimo huic Re(gi)o L(ocum)t(enetia)li nonnullas reflexiones, quae (beszúrva: combinatae cum Historia Patria in genere) in sequentibus concentrantur et quidem:

1° quod Andreae II. Hirosolomytani Conjux a Banco occisa Gertrudis, non autem Eleonora ut M9anu)scriptum refert fuerit

2° quod caedes ista non tempore Expeditionis Hierosolomytanae, sed Gallicianae perpetrata sit

3° Quod Causa Conjurat[i]onis c(on)tra Reginam, adeoque etiam in ejusdem Caedem, non lenocinium, ut vult Auctor, sed potius immodicum in orando fratre Bertholdo, aliisque gentilibus suis studium fuerit.

In Particulari demum sequentia crisim merent(ur) videlicet

1° quod Expressiones et quidem pag(ina) 3. dum Andreas vicariam potestatem Banco tribuit *Er wird (der Bank) an der**

Quibus taliter hic Loci in Discussionem assumtis reflexe ad 1um punctu(m) Reflexionum obsequentissimum isthoc Re(gi)um L(ocum)t(enetia)le Consilium demisse (törölve: reflectendum) comemorandum

*innen a szöveg teljesen azonos a 490. lap, alulról 16. sor: 2° quod caedes ista egészen a 491. lap, alulról 23. sor: *affingatur?*

habet: Reflexionem illam, quod Author c(on)tra fidem historicam multa immiscuerit veritati (beszúrva: quidem) (ad)miti, Cum interim Dramaturgis nullatenus illa incumbat obliga(tio) ut factum historicum, quod in scenam dare cupiunt, eodem modo ac conti(getur)git, absq(ue) ullis immutationibus aut additis quibuspiam fictionibus enarrare teneant(ur). Ex eo censet obsequentissimum isthoc Dicasterium quaestionatum Manuscriptum hac sola ex reflexione haud rejiciendum esse

Quod demum praeexpositas particulares reflexiones concernit eadem (törölve: sensu obsequentissimi hujus Regii L(ocum)t(enetia)lis Consilii partim pro quadam fundatione nullam reflexionem merent(ur) partim (vero) solum confundatis haberi possent) (beszúrva:) censet quidem obsequentissimum hocce Consilu(m) L(ocum)t(enent)ia)le Re(gi)um (et quidem)

(Törölve: 1° Propositio Andreae Ministro Banco dicta: Er wird an der Schweren Gränze (zu) stehen zubleiben wissen, wo die Gewalt eines Monarchen aufhört und der Despotismus anfängt (beszúrva:) tanquam optimo Rege dignissima nulli Crisi obnoxia videt.

2° Verba illa in soliloquio Bertholdi subsumpta *Der eiserne Zepter der Tyranney drückt mich zu empfindlich* cum tot paragrapho (nullum) Nexum habent, laudat enim clementiam, Andreae Regis, aprobat ipsus Justitiam, semet Culposum, et poena dignum esse asserit, et repenti in illa p(rae)dicta verba prorumpit. Unde si totus § plus exacte perpendat(ur), subsumpta haec propositio, quae quidem in se obscura, et minus cohaerens esse videt(ur), potius de propriis Bertholdi passionibus, qua de Andrea Rege intelligenda (est) est.

3° Simili prorsus Rationa obtensa et contradictoria esse videt(ur) Expressio illa *Sollte wohl der Gott den man uns so schrecklich schildert meinen Tod an mir ahnden wollen*. Si enim Deus formidabilis est suidium certo ulciscet(ur).

4° Propositio in Crysim vocata *stehet es bei mir zu lieben, und kann es mir der Himmel zum Verbrechen machen*. (beszúrva: esto juste censuram subeat. Sensabilis tamen videret(ur) ex eo; quod Bertholdus dum summa amoris passione Correptus, sui compos non esset, eandem preferat. Ceterum

5° Sensu quoque obsequentissimi Consilii hujus Re(gi)i L(ocum)t(enetia)lis H(un)g(ari)ci indecorum videt(ur), in Scena alterius Conjugem in libidinem sollicitate, atque renitentem vi rapere, praesertim cum ex subsequis, et quidem ex ipsa Narratione Melindae non obscure pateat, Principem Bertholdum vota sua consecutum fuisse.

6° Verba illa *Was liegt daran, eine Königin mehr oder weniger in der Welt* esto quidem per nefandu(m) hominem, qui Principem Bertholdum

seduxerat profernat(ur), cum tamen in Regulas censurae omnimode impingant, idcirco nullatenus stare possunt.

7° Posteaquam Andreas Rex Banco Reginaecidium condonasset, eumq(ue) domum inviasset, eundem pag(ina) 82. his verbis alloquit(ur) *Kehren sie zurück in mein Reich, die Gerechtigkeit eben so genau und streng zuhandhaben als sie sich selber Recht zu verschaffen wissen.* Cum vero per Propositionem hanc Rex Andreas factum illud, quod Bancus Reginam, quae in praemissis pro innocenti jam declarat, occidit approbare videatur, ex eo censet humillimum isthuc Ma(jes)t(a)tis Vetrae Sacratissimae Dicasteriu(m) propositionem hanc aeq(ue) crÿsi obnoxiam esse.

Ex praemissis proinde rationib(us), probari (?) (Eddig a törlés!)

Cum tamen etiam ideo, quod Caedem Reginae in Scenam dare, et per subsecutam commissi Delicti impunitatem tante saltem excusare minus consultum videret(ur), censet obsequentissimum istud Re(gi)um L(ocum)t(enentia)le Consilium praesentem Tragaediam tam a Týpo quam a Scena removendam esse.

Caeterum occurrende adhuc illa humillima reflexione, quod Nomen Authoris solum Initialibus Litteris I.E. expressum sit, (Exeo) cum v(er)o tenore B(eni)gnae Normalis Resolutionis sub 8^a Junii 782 N° 2961. emanatae praecipiat(ur), ut Casum etiam in illum dum Author utilis cujuspian scripti e momentosis rationibus ignotus manere cupit, id secus haud admittat(ur), nisi illa Momenta quae supressionem Nominis ejusdem svadent, praevis in pleno Consilii in Deliberationem assumpte fuerit; ex hinc vero suapte sequat(ur), quod tam Censori, quam et Consilio huic Nomina Authorum semper nota esse debeant. Ex eo censet obsequentissimum istud Re(gi)um L(ocum)t(enentia)le Consilium Budense revisoratus off(ici)um eo inviandum esse, ne idem imposterum Manuscripta Anonym(törölve:osa)orum in revisionem assumat, ipsosque Authores in coram Publico ignoti manere cuperent, fine formandi Recursus ad Consilium isthoc R(egium). L(ocum)tenentiale). H(un)g(ari)cum inviet. In reliquo etc.

dimisit Orbán

Kancellária a Htt-hoz:

O.L. Htt., Fond C 60. Dep.Rev.Lib. 1795. Fasc.89. Fõns 1. Pos.2.
Külzet: 281 795 kanc.sz. 28 Xbris/794.

2. Revis(ionis) Libr(or)um No 1°

Belül: 13655. Sacr(atissim)ae etc. Fundatam opinionem Consilii hujus L(o)c(um)t(enentia)lis Regii tenore Repraesenta(tionis) suae d(e) d(ato) 11. 9bris a(nni). c(urrentis). sub N(umero). 25104 submissae circa removendum tam a Typo, quam et a Scena Manuscriptum, cui Titulus

Berthold Prinz von Mähren ein Trauerspiel in 5. Aufzügen et circa auctores operum, qui ignoti esse cupiunt, ad adducenda coram Consilio hoc R(egio). Lo(cum)t(enentia)li sup(p)rimendi eorundem Nominis Motiva, inviandos, depromptam, visum est Suae Ma(jes)t(a)ti S(acra)tis(s)imae ratihabere; cui proinde Consilium hoc R(egium). L(o)c(um)-t(eneti)ale conformia dispositurum est, submittit Actis isthuc reacclusis. Datum Viennae 18. Xbris 794.

comes Carolus Pálffy
m(anu) p(ropria).

Michael Mikos
m(anu). p(ropria).
Ad B(eni)gnum etc.
Joannes Palocsay
m(anu). p(ropria).

13071. 794 / f.2.
coll(atum)

O.L. Htt., Fond C 60. Dep.Rev.Libr. 1795| Fasc.89. Fond 1. Pos.3.
Külzet: 281.

d(e) d(at)o. 2do Jan(uarii) 795

Supr(emis) in re L(itte)raris Directoribus, Ep(isco)po Agriensi, Revisoratu Budensi, et locali Rev(isori). Pestiensi

Circa prohibitu(m) M(anu).Scriptu(m) sub t(i)t(u)lo: *Berthold*

Prinz v. Mähren ein Trauerspiel etc.

(Vörös tintával:) 795

3. Revis(ionis) Libr(orum) No 1.

(fekete tintával:) 1.S. 24. Rev.Libr. 181.

Belül.

(Bal hasábon:) Ex Consilio 2da Jan(uarii) 795

Sup(remis). in re L(itte)raria Directorib(us), Ep(isco)po

Agriensi, Revisoratu Budensi, et Locali Revisor(i) Pestiensi dimisi I.Cantz

6. Jan(uarii) allatum J(osephus) Skerlecz

6. B(aron). Haller

6. Exp(edivit) Leopold

(alul:)

allat(um) 8ª Jan(uarii)

exp(editum) 13°

dimis(sum) die 16 Januar(ii) 795.

(Olvashatatlan aláírás)

(Jobb hasábon:) Sua Ma(jes)tas S(acra)tis(s)ima b(eni)gne praecipere dignata est: ut M(anu)scriptum cui t(i)t(u)lus: *Berthold Prinz v. Mähren ein Trauerspiel in 5. Aufzügen*, tam a Typo, quam et a Scena removeat(ur), Haecitaq(ue) B(enigna). Resolutio Re(gi)a Praeatt(act)ae D(omi)nationes). V(est)rae e(t) Excelle(nti)ae V(est)rae eo addito de Benigno Iussu Re(gi)o nota redditur; ut Revisores Librorum in gremio sui p(ro)-

existentes, eo inviet, ne illi imposterum M(anu).scripta Anonymorum in Revisionem assumant, ipsos ipsos q(ue) Authores, si coram Publico ignoti manere cuperent, fine formandi Recursus ad R(egium). istud L(ocumtenetiale). Consilium inviare *noverint*. Dat(um). ut supra.

Conclusio autem ad Revisoratus Off(ifi)um, et Localem Revosorem Pestiensem.

Ut Revisoratus istud Off(ici)um, nulla M(anu)scripta Anonymorum in revisionem assumat, etc.

Datu(m) ut supr(a).*

ADY ENDRE BAKLÖVÉSE

Az *Ady Endre összes prózai művei* (a továbbiakban: AEÖPM) című sorozat (Adadémiai Kiadó) V., 1965-ben jelent és Vezér Erzsébet által sajtó alá rendezett kötetének 62. sz. cikke *A nizzai Szaffó* címmel a kötet 136. és 137. oldalán jelent meg. Az 53 soros cikk eredetileg a Budapesti Hírlap 1904. október 10-i számában látott napvilágot, „Nizzából jelentik lapunknak” alcímmel. A cikkhez fűzött jegyzet (347. és 348. oldal) – amely hosszabb, mint maga az írás – megállapítja: „szerzője egészen bizonyosan Ady. Ebben az időben Nizzában volt, és ennyire nizzai és egyben irodalmi témát nyilván ő dolgozott fel a BH számára.” Ezt a – szerintem is megalapozott feltételezést – azzal is alátámasztja a jegyzet, hogy a cikkben versfordítás is van, és „ugyan ki vállalkozott volna rá, hogy ilyen igénytelen cikkbe még verset is fordítson . . .”. A jegyzet továbbá néhány jellegzetesen adys kifejezéssel, stílusfordulattal igazolja a föltevést. Megállapítja viszont, hogy „Szokatlan dolog ezzel szemben, hogy Ady tárgyi hibát vét: ebben a cikkben pedig két költőnt összecserél és egy személyként beszél róluk”.

*Muzsnainé Kállai Erzsébet dr. főlevéltárosnak, aki az akták összeolvasásánál baráti segítségemre volt és nagy szakmai tudásával támogatt, ezúton is hálás köszönetet mondok.